

СИСТЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВИКЛАДАЧА

У статті розкрито зміст трьох груп психолого-педагогічних умов, які впливають на розвиток професійної адаптованості і підвищують результативність процесу професійної адаптації молодого викладача: організаційних, методичних і психологічних.

В статье раскрыто содержание трех групп психолого-педагогических условий, которые влияют на развитие профессиональной адаптированности и повышают результативность процесса профессиональной адаптации молодого преподавателя: организационных, методических и психологических.

The article deals with three groups psychological pedagogical factors influencing the development of professional adaptation and enhancing the effectiveness of the process of professional adaptation of young educators: organizational, methodic and psychological.

Постановка проблеми. Розвиток системи вищої освіти в Україні, входження до європейського освітнього простору вимагають удосконалення підготовки викладацького складу ВНЗ до здійснення високоефективного навчально-виховного процесу, який згідно із Законом України «Про вищу освіту», здатен забезпечити «навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти».

Професійна адаптація є важливим складовим елементом системи підготовки та перепідготовки висококваліфікованих викладачів і є регулятором зв'язку між системою освіти і практичною діяльністю. Щоб розв'язати основні суперечності професійної адаптації, необхідно створити такі педагогічні умови, які дадуть можливість розвивати особистість викладача та вдосконалювати його професійно-педагогічну діяльність з врахуванням специфіки ВНЗ непедагогічного профілю.

Аналіз існуючої ситуації у ВНЗ непедагогічного профілю засвідчує, що сьогодні процес професійної адаптації молодого викладача не стимулює їхній професійний розвиток, не створює умов, які позитивно на нього впливають.

Аналіз актуальних досліджень у філософській, психологічній та педагогічній літературі з проблем професійного розвитку педагога вищої школи, становлення його професійної компетентності,

професійно-педагогічної адаптації доводить, що різні аспекти досліджуваної проблеми відображенні в таких напрямках наукової думки: методологічні засади дослідження адаптації особистості та професійної адаптації фахівця (Г.О. Балл, Ф.В. Березін, А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, О.Г. Мороз, А.А. Налчаджян, В.А. Петровський, Ж. Піаже, А.О. Реан, Н.І. Сарджвеладзе, С.І. Селіверстов, Г. Сельє, В.І. Слободчиков, О.Г. Солодухова, А.В. Фурман, Н.О. Чайкіна, М.С. Ясницький та ін.); професійна підготовка педагогічних працівників (О.В. Глузман, М.В. Гриньова, О.А. Дубасенюк, О.М. Пехота, В.А. Семиченко, С.О. Сисоєва, В.О. Сластьонін, В.Ю. Стрельников, Л.О. Хомич та ін.); професійна діяльність і професійне становлення викладача ВНЗ (А.В. Барабанщиков, О.І. Гура, З.Ф. Єсарева, І.Ф. Ісаєв, О.В. Коржуєв, Н.В. Кузьміна, Л.М. Макарова, Ю.П. Поваренков, Ю.Г. Фокін та ін.).

Дослідження проблеми професійної адаптації викладача ВНЗ започатковано у працях В.Т. Ащепкова, Г.У. Матушанського. Причому у багатьох дослідженнях учені вказують на особливу значущість етапу професійної підготовки для успішної професійної адаптації викладача ВНЗ та його професійного становлення взагалі, адже саме тоді відбувається формування професійної готовності майбутнього фахівця, закріплюється професійна адаптивна поведінка, розвивається професійний адаптаційний потенціал, вибудовуються адаптивні стратегії (В.Т. Ащепков, Р. Бойц, С.О. Дружилов, Є.О. Климов, О.В. Коржуєв, Г.І. Насирова та ін.).

Проте, незважаючи на наявність у сучасній науці значної кількості наукових праць, присвячених проблемі адаптації та професійно-педагогічної адаптації особистості, вона залишається однією з найбільш дискусійних і невирішених (Л.М. Мітіна, О.Г. Мороз, Д.В. Ольшанський, В.А. Петровський, В.А. Семиченко), що спричинено складністю і системністю самого феномена адаптації, невизначеністю місця професійної адаптації викладача ВНЗ у процесі його професіонального розвитку й спробами ототожнювати її з професійною адаптацією вчителя. Поза увагою дослідників залишилася проблема професійної адаптації викладача непедагогічних ВНЗ на початковому етапі початку його професійної діяльності та визначення педагогічних умов, що сприяють її успішності.

Метою статті – виділити й описати психолого-педагогічні умови, які підвищують ефективність професійної адаптації молодого викладача.

Завдання дослідження: 1) визначення суті зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на процес професійної адаптації молодого викладача; 2) пошук організаційних, методичних і психологічних умов оптимізації вказаного процесу.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи виклад суті й результатів нашого теоретичного дослідження, зазначимо, що сутність процесу професійної адаптації молодого викладача полягає у створенні умов, за яких молодий викладач стає її суб'єктом, тобто, активним, ініціюючим учасником. У результаті чого формування його професійної адаптованості із побічного процесу перетворюється у важливе завдання як досвідчених викладачів, які здійснюють навчання у «Школі молодого викладача», так і самих молодих викладачів.

Оскільки завданням дослідження стало виявлення і створення психолого-педагогічних умов, які суттєво впливають на процес педагогічної діяльності і формування позитивних установок на поглиблення професіональних знань, умінь і навичок, важливо було з'ясувати, які чинники впливають на розвиток професійної адаптації молодих викладачів у ВНЗ непедагогічного профілю, адже на них ґрунтуються створювані умови.

Безперечно, ефективність розвитку професійної адаптації молодих викладачів у процесі їхньої педагогічної діяльності визначається сукупністю зовнішніх і внутрішніх чинників.

До зовнішніх чинників відносимо: освітній простір вищого навчального закладу; зміст навчальних дисциплін; педагогічну компетентність викладачів, які здійснюють навчання молодих викладачів тощо. Зовнішні чинники впливають на зразки зовнішньої поведінки молодих викладачів. У свою чергу, притаманні людині внутрішні чинники розвитку особистості (життєвий досвід, потреба у саморозвитку, самовдосконаленні, творчій активності тощо) активно пропускають через себе зовнішні чинники, перетворюючи молодого викладача у професіонала, визначаючи вектор його професіональної діяльності.

У науковій літературі існують різні трактування поняття «педагогічні умови». Найбільш прийнятними для нашого дослідження є визначення, дані В.І. Андрєєвим і М.М. Боритко [1; 2; 3].

Під поняттям «педагогічна умова» М.М. Боритко [3] розуміє зовнішню обставину, яка суттєво впливає на перебіг педагогічного процесу,

певною мірою свідомо сконструйована педагогом і передбачає досягнення певного результату. В.І. Андрєєв [1] вважає, що «педагогічні умови» є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм для досягнення мети.

Подальший аналіз умов уможливив виокремлення трьох базових, слабо висвітлених у наукових публікаціях і не відпрацьованих у практиці вищих навчальних закладів непедагогічного профілю.

Педагогічні умови, які впливають на розвиток професійної адаптації і підвищують результативність процесу професійної адаптації молодого викладача, умовно поділені нами на три групи: організаційні, методичні і психологічні.

До організаційних умов відносимо:

- побудову процесу розвитку професійної адаптації молодих викладачів на принципах практико-орієнтованої спрямованості;
- затребуваність молодими викладачами професійної адаптації шляхом навчання у «Школі молодого викладача»;
- врахування індивідуальних особливостей молодих викладачів;
- прискореність навчання у «Школі молодого викладача»;
- компактність;
- відкритість;
- гнучкість.

Розкриємо зміст указаних організаційних умов.

Однією з важливих організаційних умов процесу професійної адаптації молодого викладача є вимога того, щоб навчання у «Школі молодого викладача» було затребуване ними, що обумовлюється позитивною мотивацією, готовністю до позитивних змін у навчально-виховному процесі.

Чим чіткіше проявляються мотиви, тим легше долаються труднощі у педагогічній діяльності. Педагогічна підготовка у «Школі молодого викладача» має стати для нього одним із способів самореалізації у професії, тому його установки і мотивація до навчання мають бути усвідомленими і чіткими.

Відносно такої організаційної умови процесу професійної адаптації молодого викладача, як відкритість, зазначимо, що термін «відкритість» не

є синонімом «не замкнутість», адже жодна дидактична система не є ізольованою, замкнутою, абсолютно закритою. Відкритість розуміємо як здатність дидактичної системи адекватно реагувати на зміну зовнішнього середовища. Імовірно, що система навчання у «Школі молодого викладача» у процесі професійної адаптації молодого викладача складається з елементів, кожен з яких має постійну і варіативну частини. Постійна частина зберігає традиції, здійснює необхідну наступність, а варіативна частина – відкрита до інновацій, готова до необхідної модернізації. Ступінь відкритості залежить від співвідношення постійної і варіативної частин кожного компонента, що характеризується параметром порядку. Перехід до відкритої моделі професійної адаптації молодого викладача є більш перспективним, адже передбачає вирішення освітніх завдань у цілісній системі розвитку особистості молодого викладача.

Ми розглядаємо відкритість у двох аспектах – внутрішня і зовнішня. Зовнішня відкритість забезпечується справжнім демократичним ставленням до суб'єктів педагогічної діяльності, гнучким реагуванням ВНЗ непедагогічного профілю на змінну соціально-політичну ситуацію, прагненням чутливо реагувати на соціальне замовлення. Отже, зовнішня відкритість забезпечується швидким реагуванням системи професійної адаптації молодого викладача на змінні зовнішні умови, а також своєчасним виконанням соціального замовлення.

Внутрішня відкритість є безпосередньою умовою індивідуального підходу до професійної адаптації молодого викладача і забезпечується прагненням у кожному випадку підібрати технологію, оптимальну для певної групи слухачів «Школи молодого викладача». Вона передбачає гнучке, оптимальне поєднання у процесі навчання і педагогічної діяльності всіх існуючих дидактичних систем, моделей і технологій, жодна з яких не може бути абсолютно завершеною. Необхідною умовою відкритості є співіснування різних педагогічних концепцій.

Урахування індивідуальних особливостей молодих викладачів означає, що у процесі педагогічної діяльності уможливорює розвиток особистості на основі індивідуальних можливостей, здібностей, мотивів, інтересів, потреб і завдяки тому, що процес навчання у «Школі молодого викладача» здійснюється добровільно.

Індивідуальність педагогічної діяльності і навчання у «Школі

молодого викладача» пов'язана з такою її властивістю, як гнучкість. Вона дає майбутньому магістру економіки у процесі педагогічної діяльності можливість альтернативи, варіативності і розумної свободи вибору форм і методів саморозвитку, а також узгодження з молодими викладачами і встановлення термінів контролю своєї діяльності.

Прискореність і компактність навчання у «Школі молодого викладача» – дві взаємозалежні і взаємопов'язані якості, що характеризують педагогічну підготовку молодих викладачів з позитивного боку економії часу молодого викладача.

До методичної групи умов відносимо:

- створення програми професійної адаптації молодого викладача шляхом навчання у «Школі молодого викладача»;
- розробку змісту, форм і методів професійної адаптації молодого викладача;
- надання необхідної науково-методичної допомоги, самоосвіту;
- авторство;
- наявність інформаційної і науково-методичної бази для проведення занять з педагогічних дисциплін з молодими викладачами.

У процесі створення програми навчання у «Школі молодого викладача» задля оптимальної професійної адаптації молодого викладача, доцільно керуватися фундаментальним філософським положенням про те, що сутність особистості є результатом складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку. Головна ідея побудови програми навчання у «Школі молодого викладача» має відображати індивідуальний і диференційований підходи до організації підготовчої роботи і полягати в тому, щоб кожен молодий викладач у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу отримував не лише широкий діапазон знань, а й реалізував себе як особистість у викладацькій діяльності.

Наявність програми навчання у «Школі молодого викладача» для професійної адаптації є необхідною педагогічною умовою, адже це досягнення певного рівня упорядкованості, нормативне оформлення віднайдених форм, методів і змісту освіти, надання їм статусу.

Наявність науково-методичного забезпечення проведення занять з педагогічних дисциплін є умовою ефективної підготовки молодих викладачів до викладацької діяльності та є основою її інноваційної

спрямованості. Як спеціально організована діяльність, науково-методична робота спрямована на забезпечення майбутнього професійного зростання молодого викладача, розвитку його індивідуального досвіду, підвищення його професійної адаптації, продуктивності творчої діяльності. Також науково-методична робота виконує функції адаптації і соціалізації особистості.

До методичної групи умов ми також віднесли авторство. Це означає, що молодий викладач у процесі занять не відчуває залежності від того, хто здійснює його педагогічну підготовку, від власного репродуктивного стилю мислення. Він уже спочатку має бути автором, творцем власного підходу до викладацької діяльності, який адекватно відображає його індивідуальність.

Психологічними умовами ефективної професійної адаптації молодого викладача є:

- створення внутрішньої психологічної атмосфери, яка відповідає меті особистісного і професійного розвитку молодого викладача;
- забезпечення цілеспрямованості у створенні і розвитку такої атмосфери;
- побудова взаємин між суб'єктами навчання у «Школі молодого викладача» на принципах співробітництва;
- врахування емоційної спрямованості майбутнього молодого викладача економіки;
- особистісна спрямованість процесу професійної адаптації;
- педагогічна підтримка молодих викладачів з початком викладацької діяльності.

Розглянемо названі психологічні умови професійної адаптації молодого викладача.

Значущою з-поміж з цих умов є створення внутрішньої психологічної атмосфери у навчальному середовищі молодого викладача. Психологічним кліматом вважаємо систему емоційно-психологічних станів колективу, які відображають характер взаємодії між його членами у процесі спільної діяльності і спілкування [5; 6].

Важливим є проектування такої внутрішньої психологічної атмосфери (клімату) у навчальному закладі, ідентифікація якого забезпечить молодим викладачам повноту та якість їхньої професійної адаптації.

Афективно-комунікативна функція спілкування вимагає регуляції емоційної сфери молодого викладача. На заняттях у «Школі молодого викладача» викладачі мають створювати умови для зближення емоційних станів учасників, регулювати їхній емоційний стан (підсилювати чи послаблювати). Для позначення функціональних станів молодих викладачів ми застосували поняття «функціональний комфорт» як оптимальний функціональний стан, за якого досягнута відповідність засобів й умов праці функціональним можливостям працюючої людини [7, 56]. Він сприяє появі внутрішнього задоволення, позитивного ставлення до діяльності, віддаляє втому, створює умови для збереження тривалої і вискооефективної працездатності без шкідливого впливу на здоров'я. Для функціонального комфорту характерне поєднання високого оцінювання мети діяльності з високими показниками всіх інших чинників, що зумовлюють задоволення від роботи. У зв'язку з цим для проектування професійної адаптації молодого викладача важливим було врахування відповідності складності завдань, проектів його інтелектуальному рівню. Поява у молодого викладача функціонального комфорту передбачала задоволення від результатів праці, технічних, естетичних характеристик і надійності використовуваних засобів навчання [7, 57].

Щодо умови забезпечення цілеспрямованості у процесі створення і розвитку сприятливої навчальної атмосфери, зазначимо, що насамперед необхідно наголошувати на формуванні професійно необхідних якостей особистості молодого викладача.

Важливою умовою побудови педагогічної діяльності є дотримання принципу співробітництва. Важливо, щоб у процесі навчання у «Школі молодого викладача» та педагогічної діяльності спілкування мало колегіальний характер рівноправних суб'єктів навчального простору, що забезпечує особистісне зростання як необхідну передумову життєвого самовизначення і розкриття творчого потенціалу молодого викладача.

З точки зору гуманізації спілкування у процесі педагогічної діяльності головними принципами мають бути взаємодія і взаєморозуміння між його учасниками, їх взаємна довіра. Це створюється на основі спільної роботи задля досягнення спільної мети. Спільна діяльність досвідчених і майбутніх викладачів забезпечує особистісний успіх, розвиток специфічних

здібностей, упевненість у своїх силах.

Урахування емоційної спрямованості молодого викладача пов'язано з емоційним наповненням оцінної функції і підготовкою суб'єкта до поведінки, адекватної цьому оцінюванню.

Педагогічна підготовка у «Школі молодого викладача» може бути успішною також за умови особистісної спрямованості цього процесу, коли кожен майбутній викладач матиме можливість формувати свій індивідуальний стиль навчання і педагогічної діяльності. Важливим механізмом є також інтеріоризація зовнішніх дій, тобто поступове перетворення їх у внутрішні.

Значущою також є умова здійснення педагогічної підтримки молодих викладачів від початку викладацької діяльності. Метою педагогічної підтримки є усунення перешкод, які заважають успішній самостійній викладацькій діяльності. Педагогічний смисл підтримки у широкому розумінні слова визначається створенням сприятливих умов, безпечного середовища, необхідних для реалізації і розкриття внутрішніх сил молодого викладача, формування його здатності до самостійних дій.

Основними принципами забезпечення педагогічної підтримки є: згода молодого викладача на допомогу і педагогічну підтримку; опора на сили і потенційні можливості особистості; віра у ці можливості; сумісність, співробітництво, сприяння; доброзичливість тощо.

Висновки. Розглядаючи педагогічні умови ефективності педагогічної адаптації молодих викладачів у ВНЗ непедагогічного профілю ми прийшли до висновку, що лише комплексне створення умов дає змогу успішно формувати професійну адаптацію молодого викладача. В основі розробок з удосконалення педагогічної підготовки у «Школі молодого викладача» здебільшого лежить модульний принцип, який передбачає, що проектування програм підготовки здійснюється шляхом відбору діяльнісних характеристик відповідно до індивідуальних особливостей викладачів і специфіки навчальних дисциплін, які вони будуть викладати. За своїм характером педагогічна підготовка у «Школі молодого викладача» є інтегрованою моделлю, в якій через понятійно-смыслову систему відтворюється картина досліджуваного явища.

Виділені нами організаційні, методичні і психологічні умови можуть бути покладені в основу подальших наукових досліджень,

дозволяють безпосередньо проектувати програми навчання у «Школі молодого викладача» і створення моделі професійної адаптації молодого викладача, що також передбачає вирішення дидактичних питань (постановки мети) і діагностики результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития : Инновационный курс : учеб. пособие для вузов по соц.-гуманитар. специальностям и группе специальностей «Образование» : В 2 кн. / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1996. – Кн. 1, – 565, [2] с.
2. Борытко Н. М. Диагностическая деятельность педагога / Н.М. Борытко. – М. : Академия, 2006. – 288 с.
3. Борытко Н. М. Педагог в пространствах современного воспитания : монография / Н. М. Борытко. – Волгоград : Перемена, 2001. – 214 с. : ил.
4. Деркач А. А. Психология развития профессионала : учебн. пособ. / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, А. К. Маркова. – М. : РАГС, 2000. – 124 с.
5. Исаев И. Ф. Школа как педагогическая система : основы управления: учеб. пособ. / И. Ф. Исаев. – Белгород : Изд-во БелГУ, 1997. – 142, [2] с.
6. Кан-Калик, В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 140 с.
7. Стрельников В. Ю. Проекування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки : монографія / В. Ю. Стрельников. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. – 375 с.
8. Хахула Л. П. Професійно-педагогічна адаптація молодих викладачів вищих аграрних навчальних закладів : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : Спец. 13.00.04 / Л. П. Пахула. – К., 1998. – 19 с.